

२१व्या शतकातील लोकप्रशासन

प्राचार्य डॉ.अशोक वाकोडकर गौरव ग्रंथ

Public Administration
in
21st Century

संपादक :

प्रा.डॉ.बी.आर.कतुरवार

लोकप्रशासन विभागप्रमुख

देगलूर महाविद्यालय, देगलूर

21 व्या शतकातील लोकप्रशासन
प्राचार्य डॉ.अशोक वाकोडकर गौरव ग्रंथ

Public Administration in 21st Century
Dr.Ashok Wakodkar Gaurav Granth

: संपादक :
प्रा.डॉ.बी.आर.कतुरवार
लोकप्रशासन विभागप्रमुख
देगलूर महाविद्यालय, देगलूर

**21व्या शतकातील लोकप्रशासन
प्राचार्य डॉ.अशोक वाकोडकर गौरव ग्रंथ**

**Public Administration in 21st Century
Dr.Ashok Wakodkar Gaurav Granth**

© संपादक :डॉ.बी.आर.कतुरवार

ISBN : 978-81-921213-9-0

प्रथम आवृत्ती : 4 Oct. 2017

अक्षर जुळवणी : श्री गुरुप्रसाद चपलवार

मुद्रक : प्रभात आफसेट
गांधी चौक देगलूर
ता.देगलूर जि.नांदेड
(431717)

प्रकाशक : ओमसाई प्रकाशन, देगलूर
ता. देगलूर जि. नांदेड

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	लेख शीर्षक	लेखकाचे नाव	पृष्ठ
1	उच्च शिक्षणाचे आंतरराष्ट्रीयकरण	डॉ. पंडित विद्यासागर	9
2	जागतिकीकरण आणि भारतीय प्रशासन	डॉ. पवार एम.सी	13
3	स्वातंत्र्योत्तर काळातील प्रशासकीय सुधारणा - एक दृष्टीक्षेप	डॉ.पंचशील एकम्बेकर डॉ. पंढरी गडपवार	31
4	प्रशासकीय उत्तरदायित्व आणि नैतिकता	डॉ.डी.एम.कदम	39
5	प्रशासकीय कार्यसंस्कृती	प्रा.डॉ.बी.आर.कचुरवार	44
6	लोकप्रशासनातील तणाव व्यवस्थापन	प्राचार्य डॉ.अशोक नाईकवाडे	54
7	लोकप्रशासन व नितीमूल्य	प्रा.संजय देबडे प्रा. महादेव जाधव	65
8	स्वातंत्र्योत्तर काळातील लोकसेवा	प्रा.सौ. हेमा दमकोंडावार	75
9	उत्कृष्ट प्रशासक प्राचार्य - डॉ. अशोक वाकोडकर	डॉ.जी.एन.शिंदे	81
10	Gurudeo Dr.Ashok Wakodkar	Prof. P. L. Landge	82
11	माझे सर ! प्राचार्य डॉ.अशोक वाकोडकर	श्री बी.एम.कांबळे	84
12	मार्गदर्शक प्राचार्य डॉ.अशोक वाकोडकर	प्राचार्य शरद कुलकर्णी	91
13	अष्टपैलू व्यक्तिमत्त्व : प्राचार्य डॉ. अशोक वाकोडकर	सुभाष देशपांडे सांगवीकर	93
14	डोक्यावर बर्फ आणि जिभेवर साखर ठेऊन कार्य करणारे प्राचार्य डॉ. वाकोडकर	प्राचार्य डॉ. राम जाधव	96

लोकप्रशासन व नितीमूल्य

प्रा.संजय देबडे
देगलूर महाविद्यालय, देगलूर
प्रा. महादेव जाधव
सरस्वती संगीत महाविद्यालय लातूर

प्राचीन वैभवशाली संस्कृतीच्या वारसा लाभलेल्या भारत देशात मानवी जीवनाला आकार देण्याचे कार्य विविध घटकांनी केले आहे. जागतिक पातळीवर नैतिक अधिष्ठान लाभलेली संस्कृती म्हणून भारतीय संस्कृतीचा उल्लेख केला जातो. भारतीय संस्कृतीमधील काही अपवादात्मक बाबी सोडल्या तर आदर्श मानवी जीवन कसे जगावे? याविषयी जगाला मार्गदर्शन करण्याचे सामर्थ्य भारतीय संस्कृतीमध्ये आहे. प्रत्येक देशातील प्रशासन व्यवस्थेची निर्मिती तेथील संस्कृतीचा अभ्यास करून केली जाते. प्रशासन व्यवस्थेची देखील स्वतंत्र प्रशासकीय संस्कृती असते. या प्रशासकीय संस्कृतीचा आत्मा म्हणजे प्रशासनातील नैतिक मूल्य आहेत. भारतीय प्रशासनाला मानवी निती मूल्याचा चेहरा देण्याचे कार्य अनेक प्रशासक व अभ्यासकांनी केला आहे.

लोकप्रशासनात नैतिक मूल्यांचे संवर्धन ही बाब कार्यक्षमतेच्या दृष्टीने सर्वाधिक महत्त्वाची आहे. प्रशासन व्यवस्थेतील वरिष्ठ अधिका-याने एखाद्या लिपिकाकडे विशिष्ट काम सोपविल्यास ते कार्य जबाबदारी म्हणून पार पाडणे यापेक्षा ते माझे कर्तव्य आहे ही जाणीव ठेऊन कार्य करणे अधिक महत्त्वाचे असते.. परंतु अलीकडच्या काळात पाश्चिमात्य भोगवादी संस्कृतीचा व जीवनप्रणालीचा प्रभाव भारतीय समाजव्यवस्थेवर मोठ्या प्रमाणात पडला आहे. त्यास प्रशासन व्यवस्थेतील अधिकारी-कर्मचारीदेखील अपवाद नाही. खा,प्या व मजा करा Eat, Drink and be merry या भोगवादी विचारांच्या अंधानुकरणामुळे प्रशासनात नीतिमूल्यांचा हास मोठ्या प्रमाणात होत आहे.

प्रशासकीय नीतिमूल्यांचा अर्थ

लोकप्रशासनात नैतिक मूल्य ही अत्यंत महत्त्वाची संकल्पना आहे. सर्वसाधारणपणे प्रशासनातील नैतिक मूल्यांचा विचार केल्यास प्रामुख्याने प्रामाणिकपणा, सत्यानिष्ठा, वक्तशीरपणा, सचोटी, आत्मीयता, जनकल्याण, जबाबदारीची भावना इत्यादी मूल्ये ही लोकप्रशासनातील नैतिक मूल्य म्हणून ओळखली जातात. अलीकडच्या काळात निती मूल्यांचा हास मोठ्या प्रमाणात होत असून त्याचा प्रतिकूल परिणाम प्रशासनाच्या कार्यक्षमतेवर पडत आहे. प्रशासनात भ्रष्टाचार, बेजबाबदारपणा असंवेदनशीलता दप्तर दिरंगाई इत्यादी दोष निर्माण झाले आहेत आहेत.

प्रशासनात नैतिक मूल्यांची आवश्यकता

लोकप्रशासनासह सर्वच सामाजिक शास्त्रामध्ये व सर्व प्रशासकीय कार्यालयामध्ये कायदा व नियमाप्रमाणेच नैतिक मूल्यांना महत्त्व देणे आवश्यक आहे. कारण मानवाच्या बाह्य वर्तनावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी कायदा, नियम, वरिष्ठ अधिकारी, दंडशक्ती या विविध घटकापेक्षा नैतिक मूल्य अधिक प्रभावी ठरू शकतात. त्यासाठी समाज मनावर नैतिक मूल्य जोपासण्याची सवय विकसित करणे अत्यंत आवश्यक आहे. इंग्रजी साहित्यात एका लेखकाने नितीमूल्यांची आवश्यकता सांगतांना असे म्हटले आहे की, (when money is loss nothing is loss, when Health is loss something is loss but when character (ethics) is loss everything is lost.) आपली संपत्ती किंवा वित्त गेले तर आपले काही नुकसान होत नाही, शरीराचा एखादा भाग किंवा अवयव निकामी झाल्यास आपले थोडे काही नुकसान होईल पण चारित्र्य गमावल्यास सर्वस्व गमावल्यासारखे होते. म्हणून चारित्र सांभाळणे किंवा नैतिक मूल्य जपणे अत्यंत आवश्यक आहे. नितीमूल्याची आवश्यकता खालील बाबींवरून स्पष्ट होते.

१ प्रशासनातील दोष दूर करण्यासाठी

आज गाव पातळीवरील प्रशासनापासून ते देशपातळीवर प्रशासनात कमी अधिक प्रमाणात भ्रष्टाचार, बेजबाबदारपणा, दप्तरदिरंगाई, असंवेदनशीलता इत्यादी दोष दिसून येतात. या सर्व समस्या कशामुळे

उद्धवल्या याचा आपण शोध घेतल्यास त्याचे मुख्य कारण नितीमुल्याच्या संवर्धनाकडे झालेले दुर्लक्ष होय. भारतीय गणितशास्त्रामध्ये अशी नोंद आहे की, गणिताच्या शिक्षकाने विद्यार्थ्यांना उदाहरण देताना एका माणसाने दोन लिटर दुधात एक लिटर पाणी मिसळले व ते दुध ठराविक दराने विक्री केल्यास त्यास नफा किती टक्के होईल? अशा स्वरूपाचे उदाहरण देखील शिक्षकाने देवू नये, हे भ्रष्टाचार शिकविण्यासारखे आहे. सारांश प्रशासनातील सर्व अधिकारी- कर्मचारी वर्गाने नैतिक मुल्यांची जोपासना करणे अत्यंत आवश्यक आहे.

२ सुप्रशासनाच्या निर्मितीसाठी

सुप्रशासनाच्या निर्मितीसाठी दक्ष व कार्यक्षम प्रशासन यंत्रणा असावी लागते. लोकप्रशासनात चांगलेपणा आणण्यासाठी प्रशासकीय अधिकारी कर्मचारी वर्गाला वेळोवेळी प्रशिक्षण वर्गाच्या माध्यमातून नितीमूल्यांची शिकवण देणे गरजेचे आहे. सी. एल. बागेल व योगेंद्र कुमार या लेखकांनी "प्रशासनातील नितीमत्ता ही सुप्रशासनाकडे नेणारी वाटचाल आहे", असे म्हंटले आहे.

३ सनदी सेवकांच्या वर्तनावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी

प्रशासकीय अधिकारी कर्मचारी वर्गाला जनकल्याणाचे विविध कामे उत्तम रीतीने करता यावीत म्हणून शासनाकडून त्यांना अधिकार प्रदान केले जातात पण कित्येकदा अधिकारीवर्ग मिळालेल्या अधिकाराचा दुरुपयोग करून स्वार्थ साधत असतात. तर काही अधिकारी जनतेला भीती दाखवून अधिकाराचा दुरुपयोग करीत असतात. प्रशासनात जर नैतिक मूल्यांच्या जोपासनेवर अधिक भर दिल्यास ते अधिकाराचा दुरुपयोग करणार नाहीत. मनाचे नियंत्रण हे कायद्याच्या नियंत्रणापेक्षा अधिक प्रभावी व उत्तम असते म्हणून प्रशासनात नैतिक मुल्यांची जोपासना करणे अत्यंत आवश्यक आहे.

४ अधिकारी - जनता संबंध सलोख्याचे राखण्यासाठी

लोकप्रशासनातील प्रत्येक अधिकारी कर्मचारी हा जनतेचा सेवक असतो परन्तु त्यांना नैतिक मुल्यासंदर्भात योग्य शिकवण मिळाली नाही

तर आपण जनतेचे नोकर नसून मालक आहोत, अशी भावना त्यांच्या मनात निर्माण होत असते. परिणामी अधिकारी -नागरिक यांच्यात संघर्ष उद्भवतो. यातून अनेक समस्या निर्माण होत असतात. त्यासाठी अधिकारी व नागरिक या दोन्ही घटकांना नैतिक मुल्यांची योग्य शिकवण देणे अत्यंत आवश्यक आहे. नैतिक मुल्यांची जोपासना केल्यास त्यांच्यात मैत्रीपूर्ण संबंध निर्माण होतात.

५ कार्य क्षमतेत वाढ करण्यासाठी

शासनाच्या ध्येय धोरणाची प्रभावीपणे अंमलबजावणी प्रशासकीय अधिकारी कर्मचारी करीत असतात. अंमलबजावणीचे कार्य यशस्वीरित्या पूर्ण करण्यासाठी कार्यक्षम व प्रभावी अशी प्रशासन यंत्रणा आवश्यक असते. लोकप्रशासनातील अधिकारीवर्गाची कार्यक्षमता वाढविण्यासाठी प्रशिक्षण सत्र, नियम उपनियम, आचारसंहिता, इत्यादी मार्गांचा अवलंब केला जातो. अधिकारी वर्गाची कार्यक्षमता वाढविण्यासाठी या विविध मार्गांपेक्षा अत्यंत प्रभावी मार्ग म्हणजे नैतिक मूल्यांची जोपासना करणे होय. जर नैतिक मूल्यांचे महत्त्व योग्य रीतीने पटवून दिले तर अधिकाऱ्यांच्या कार्य क्षमतेत निश्चितपणे वाढ होऊ शकते.

प्रशासनातील नीतीमुल्याविषयी तत्वे (घटक) :

भारतीय लोकप्रशासनात अनेक नीतीमुल्ये कार्यरत आहेत. लोकप्रशासनातील नैतिकमूल्यांचा विचार केल्यास त्यात कार्यकुशलता, सत्यनिष्ठा, वक्तशीरपणा, कायद्याप्रती आस्थेची भावना, लोककल्याणाची भूमिका, प्रामाणिकपणा, निःपक्षपातीपणा, लोकशाही व संविधान मुल्यांचा आदर इत्यादी नैतिक मूल्ये दिसून येतात. त्याचे सविस्तर विश्लेषण खालील प्रमाणे आहे.

सत्यनिष्ठा :

भारतीय समाज व्यवस्थेत सत्यनिष्ठ आचरण हे चरित्र संवर्धनासाठी अत्यंत आवश्यक बाब मानली जाते. असे म्हटले जाते की, सत्य हे काही काळ लपविता येते पण ते कधीही नष्ट होऊ शकत नाही. प्रशासनातील

प्रत्येक घटकाला कायदा व नियमाला अनुसरूनच कार्य करावे लागते. त्यात असत्यता किंवा खोटेपणा आढळल्यास संबंधित व्यक्तीला शिस्तभंगाच्या कार्यवाहीला सामोरे जावे लागते. लोकप्रशासनातील सर्व अधिकारी कर्मचारी वर्गाला विविध प्रशासकीय कामे करताना सत्यनिष्ठ असावेच लागते. तसेच वैयक्तिक जीवनात देखील सत्यनिष्ठ आचरण असणे अत्यंत आवश्यक आहे.

वक्तशीरपणा व वेळ व्यवस्थापन :

ज्याप्रमाणे व्यक्ती पैशाचे व्यवस्थापन जेवढे उत्तम रीतीने करित असतो तितकेच कर्मचाऱ्यांच्या वेळेचे व्यवस्थापन करणे व त्याचे काटेकोरपणे पालन करणे अत्यंत आवश्यक असते. वक्तशीरपणा म्हणजे योग्य कार्य योग्य वेळेत पूर्ण करणे होय. वेळ ही नेहमीच एक दुर्मिळ संपत्ती मानली जाते. वेळेचा वापर योग्य ठिकाणीच केला पाहिजे. वेळ ही मौल्यवान संपत्ती आहे त्यामुळे योग्य वेळी योग्य काम करण्याची सवय प्रत्येक व्यक्तीसाठी आवश्यक आहे. आपले वर्तन हे वक्तशीर व शिस्तबद्ध राहिल याची काळजी प्रत्येकाने घेतले पाहिजे. त्यामुळे आपला आणि आपल्या सहकाऱ्यांचा वेळ वाया जाणार नाही .

कार्यकुशलता :

प्रशासकीय अधिकारी कर्मचारी वर्गामध्ये केवळ कौशल्य (Skill) असून चालत नाही तर कृतीपेक्षाही अधिक महत्त्वाची वृत्ती व मानसिकता होय. काम करणे व मन लावून काम करणे या दोन बाबी भिन्न आहेत. त्याप्रमाणे आपल्या जवळ असलेले प्रशासकीय कौशल्य हे जनसेवेचे एक महत्त्वपूर्ण साधन आहे. ते कौशल्य समर्पित भावनेने जनसेवेसाठी वापरावे हेच मुलभूत कर्तव्य आहे. याची जाणीव अधिकारी वर्गाला करून देणे आवश्यक आहे.

प्रामाणिकपणा :

लोकप्रशासनातील अधिकारी-कर्मचारी जनसेवेचे कार्य अविरतपणे करित असतात. अनेकदा ही जनसेवेची कामे करित असताना भ्रष्टाचार करून स्वार्थ साधत असतात तर काही ठिकाणी कामचुकारपणा,

असंवेदनशीलता, आळस, बेजबाबदार दाखवून कर्तव्य पालनाकडे दुर्लक्ष केले जाते. जर संबंधित अधिकारी वर्गाला नैतिक मुल्याविषयी जागरूक केले तर ते प्रामाणिकपणे कार्य करू लागतात. शासनाने ठरविलेली ध्येय उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी प्रत्येक अधिकारी कर्मचारी प्रामाणिकपणे आपले कर्तव्य पार पडणे आवश्यक आहे.

संविधान व कायद्याप्रती आदरभाव :

लोकप्रशासनात असंख्य अधिकारी कर्मचारी सेवा करीत असतात. त्यातील प्रत्येकाचे अधिकार, कार्य, कार्यक्षेत्र इत्यादी बाबी संविधान व विविध कायदे व नियमाद्वारे निर्धारित केले जातात. त्यामुळे लोकप्रशासनातील अधिकारी कर्मचारी वर्गाला संविधान व कायदा यांच्याबद्दल आदर असणे आवश्यक आहे. संविधानातील स्वातंत्र्य, समता, न्याय व बंधुता या आदर्श मानवी मूल्याविषयी देखील श्रद्धा असली पाहिजे.

इतर तत्वे :

- अ. अधिकार्यांनी सार्वजनिक साधन सामुग्रीचा व्यक्तिगत कामासाठी वापर करू नये.
- ब. अधिकार्यांनी लोकांकडून कोणत्याही स्वरूपात भेट वस्तू स्वीकारू नयेत.
- क. प्रशासकीय कार्य करीत असताना कोणत्याही व्यक्तीकडे पूर्वग्रहदुषित दृष्टीकोनातून पाहू नये.
- ड. प्रत्येक अधिकारी- कर्मचा-याने आपल्या चुकांची जबाबदारी स्वतः स्विकारावी.

प्रशासकीय नैतिक मुल्यांची न्हासाची कारणे:

मानवाने ज्ञान, विज्ञान व तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात नेत्रदीपक क्रांती केली आहे. त्यामुळे मानवी जीवनात आमुलाग्र बदल झाला आहे. जग एखाद्या खेड्याप्रमाणे खूप जवळ आले आहे. संगणक, इंटरनेट, मोबाईल, टी.व्ही., इमेल, वेबसाईट इत्यादी आधुनिक माहिती-तंत्राचा प्रशासनात मोठ्या प्रमाणात उपयोग केला जात आहे. ही चांगली बाब असली तरीही पाश्चिमात्य

संस्कृतीच्या अंधानुकरणामुळे समाजात व प्रशासन व्यवस्थेत नैतिक मुल्यांचा न्हास होत आहे. प्रशासनातील नैतिक मुल्यांच्या न्हासाला खालील घटक कारणीभूत ठरले आहेत.

१. पाश्चिमात्य संस्कृतीचा प्रभाव :

भारतीय संस्कृतीचा मुलाधार म्हणून मानवतावाद, नैतिकता, सत्यनिष्ठा, बंधुता, ऐक्य इत्यादी मुल्यांचा उल्लेख केला जातो. परंतु मागील काही वर्षांपासून आधुनिक विचारांचे वारे वेगाने वाहत आहे. खा, प्या व मजा करा अशा भोगवादी विचारांचा प्रभाव तरुण पिढीवर मोठ्या प्रमाणात वाढला आहे. त्याचा परिणाम त्यागाची परंपरा असलेला भारतीय समाज नैतिक मुल्यांकडे दुर्लक्ष करीत आहे. या बाबीस प्रशासन यंत्रणा देखील अपवाद नाही. प्रशासन व्यवस्थेतील अधिकारी- कर्मचारी वर्ग देखील नैतिक मुल्यांच्या जोपासनेकडे दुर्लक्ष करून स्वकेंद्रित बनत चालला आहे.

२. सर्व श्रेष्ठ व वेगळेपणाची भावना :

लोकप्रशासनातील अधिकारी व कर्मचारी वर्गाला कायदानुसार महत्त्वपूर्ण अधिकार मिळालेले असतात. त्यामुळे त्यांचे स्थान सर्व सामान्य व्यक्तीपेक्षा श्रेष्ठ बनत असते. आपण जनतेचे सेवक नसून नियंत्रक आहोत किंवा मालक आहोत, अशी त्यांची भावना बनत असते. परिणामी आपण सर्व श्रेष्ठ वेगवेगळे आहोत अशी अधिकारी वर्गाची मानसिकता बनल्यामुळे ते अह्वकेंद्रित बनतात. परिणामी त्यांच्या व्यक्तीमत्वातून नैतिक मूल्यांची घसरण होते.

३. औपचारिकतेला महत्त्व :

शासनाने आखलेल्या ध्येय धोरणाची अंमलबजावणी करण्याची मुख्य जबाबदारी प्रशासन यंत्रणेची असते. किंबहुना प्रशासकीय अधिकारी वर्गाच्या भूमिकेवरच शासकीय धोरणाचे यशापयश अवलंबून असते. अनेकदा शासकीय योजनांची अंमलबजावणी करतांना मूळ हेतूकडे दुर्लक्ष केले जाते व केवळ कागदोपत्री योजना राबवून औपचारिकता पूर्ण केली जाते. जो उद्देश समोर ठेवून योजना आखली त्यास तिलांजली देणे व औपचारिकतेला महत्त्व

देणे अशी त्यांची औपचारिक मानसिकता बनते. परिणामी अधिकारी वर्गाला नीतिमूल्यांचा विसर पडतो व औपचारिकतेला महत्त्व आणि कर्तव्याकडे दुर्लक्ष करण्याची प्रवृत्ती वाढते.

४. संकुचित मानसिकता :

पूर्वीच्या काळी मरावे परी कीर्ती रूपी उरावे असा आदर्श संदेश देणारी भारतीय जीवन पद्धती होती. पण अलीकडच्या काळात अधिकारी वर्गासह सर्वसामान्य नागरिकांची मानसिकता संकुचित बनली आहे. मी आणि माझे कुटुंब या पलीकडचा विचार करण्यास अधिकारी तयार नाहीत. साहजिकच उपेक्षित, शोषित, पिडीत जनतेची सेवा करणे, गरजवंतांना मदत करणे अशी सामाजिक बांधिलकीची मानसिकता कमी होत चालली आहे. संकुचित विचारसरणीमुळे नैतिक मुल्यांचा न्हास मोठ्या प्रमाणात होत आहे.

५. इतर कारणे:

- लोकप्रशासनातील काही अधिकारी -कर्मचारी वर्गावर राजकीय पुढाऱ्यांचा वरदहस्त असतो. अशा अधिकारी कर्मचाऱ्यांचे वर्तन इतरापेक्षा भिन्न असलेले दिसून येते.
- लोकप्रशासनातील भ्रष्टाचाराचे वाढते प्रमाण पाहता प्रशासकीय कार्यालयात होणारी चर्चा देखील वेतनाशिवाय होणाऱ्या कमाईशी संबंधित असते. परिणामी नैतिक मुल्यांचा न्हास होतो.
- प्रशासनातील अनेक अधिकारी कर्मचारी व्यसनाच्या आहारी गेलेले दिसून येतात. धूम्रपानाच्या विविध सवयी लागलेला अधिकारी वर्ग व्यसनामध्येच अधिक वेळ घालवत असतो. साहजिकच त्यांचे आपल्या मूळ कर्तव्याकडे दुर्लक्ष होते.
- लोकप्रशासनातील अधिकारी कर्मचाऱ्यांच्या सर्व सामान्य जनतेकडे पाहण्याचा नकारात्मक दृष्टीकोन असतो. एखाद्या सामान्य माणसाला कायदा, नियम व उपनियमाची भीती दाखवायची आणि गुंड प्रवृत्तीचा किंवा राजकीय हित संबंधातील लोकांची कामे त्वरित पूर्ण करायची अशी काही अधिकाऱ्यांची मानसिकता बनल्यामुळे नैतिक मुल्यांचा न्हास होतो.

५ प्रशासनातील नीतिमूल्यांच्या संवर्धनासाठीचे उपाय
लोकप्रशासनातील अधिकारी कर्मचारी नैतिक मुल्यांसंदर्भात जागरूक व दक्ष असतील तर प्रशासनव्यवस्था निश्चितपणे कार्यक्षम व भ्रष्टाचारमुक्त बनते. त्यासाठी संपूर्ण समाज व्यवस्थेचे लक्ष नैतिक मुल्यांकडे वेधणे आवश्यक आहे. नैतिक मुल्यांच्या संवर्धनासाठी खालील उपाय महत्त्वपूर्ण आहे.

चारित्र्य संवर्धनास महत्त्व

भारतीय संस्कृतीमध्ये वित्तापेक्षा चारित्र्य संवर्धनास महत्त्व दिले आहे, परंतु अलीकडच्या काळात वित्त आणि सम्पतिलाच सर्वाधिक महत्त्व प्राप्त होत आहे. परिणामी चारित्र्य, नीतिमुल्य, मानवी भावभावना, या अमूर्त संकल्पनांना कमी महत्त्व दिले जात आहे, ही परिस्थिती बदलण्यासाठी समाज व्यवस्थेत चारित्र्य संवर्धनास प्रोत्साहन देणे आवश्यक आहे.
जनतेप्रती सकारात्मक दृष्टीकोन :

लोकप्रशासनातील अधिकारी कर्मचारी वर्गांमध्ये जनतेप्रती आपुलकीची किंवा आदराची भावना फारशी दिसून येत नाही. जेव्हा नागरिक समस्यांच्या निवारणासाठी अधिकारी वर्गाकडे अर्ज किंवा विनंती करीत असतो तेव्हा त्या समस्या निवारणासंदर्भात अधिकाऱ्यांची फारशी सहकार्याची वृत्ती दिसून येत नाही उलट त्यांना धाक किंवा दबदबा दाखविण्याची मानसिकता दिसून येते. या मानसिकतेत बदल करून जनसेवा हीच खरी ईश्वर सेवा आहे याची जाणीव अधिकारी वर्गाला करून देणे आवश्यक आहे.

उत्तरदायित्वाची भावना वाढीस लावावी :

लोकप्रशासनातील प्रत्येक अधिकारी कर्मचारी हा आपल्या कार्याबद्दल जनतेला उत्तरदायी असला पाहिजे. कायदानुसार प्रत्येक अधिकाऱ्याकडे जी जबाबदारी सोपवलेली आहे ती पार पडणे त्यास कायदेशीर व नैतिक दृष्टीने बंधनकारक असली पाहिजे अर्थात वरिष्ठ पदावरील अधिकाऱ्यांमध्ये उत्तर दायित्वाची भावना असल्यास कनिष्ठ कर्मचारी वर्गात आपोआपच ती भावना

विकसित होत असते.

प्रशासकाचे आचरण आदर्श असावे:

यथा राजा तथा प्रजा ही म्हण जशी प्रचलित आहे त्याच प्रमाणे यथा प्रशासक तथा कर्मचारी या तत्वानुसार कर्मचारी वर्तन करित असतात. त्यासाठी मुख्य प्रशासकाने आपले आचरण सदैव नैतिकतेला धरूनच ठेवले पाहिजे. वरिष्ठांचे वर्तन, विचार, दृष्टीकोन, वृत्ती, मानसिकता, नैतिक अधिष्ठानयुक्त असेल तर त्या कार्यालयातील सर्व कर्मचारी नैतिक मुल्यांचे पालन करू लागतात .

मानवी जीवनात नैतिक वर्तन हे आदर्श जीवन पद्धतीचा मूलाधार मानले जाते. आपले वर्तन कायदा व नियमाला धरून तर असलेच पाहिजे पण त्याच बरोबर त्याला नैतिकतेची किनार असणे देखील अधिक महत्वाचे आहे. या संदर्भात नार्मन विनसेंट व कॅनेथ ब्ल्याकार्ड यांनी The power of ethical Mmanagement या ग्रंथात असे म्हंटले आहे की, एखाद्या प्रशासकीय अधिका-याने घेतलेला निर्णय जर कायदेशीर नसेल तर तो नैतिक देखील राहणार नाही. प्रशासकाने निःपक्षपातीपणे व सार्वजनिक हिताला महत्त्व देवून निर्णय घेतला पाहिजे पण जर प्रशासकाने पक्षपाती स्वरूपाचा निर्णय घेतला तर तो नैतिकदेखील असणार नाही.

सारांश प्रशासन व्यवस्थेतील कोणत्याही स्तरावरील अधिकारी कर्मचारी असो त्याने घेतलेला निर्णय व प्रत्येक कृती कायद्याच्या चौकटीत असली पाहिजे. त्यांचा हेतू चांगला असला पाहिजे. तरच इतर कनिष्ठ व्यक्तींवर त्याचा नैतिक प्रभाव पडत असतो.

संदर्भ ग्रंथ

१. एकम्बेकर पंचशील, लोकप्रशासनातील नाव प्रवाह, ओम साई प्रकाशन, नायगाव. -२०१०
२. दुबे अशोक कुमार, २१ वी शताब्दिमे लोकप्रशासन, टाटा मॅकग्राहील प्रकाशन, नवी दिल्ली. २००९
३. एम. लक्ष्मीकांत, लोकप्रशासन, टी.एच. एम. पब्लीकेशन, नवी दिल्ली. २०१३